

ЕДВАРД МОЖЕЙКО

„ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА ГОРОЛОМОВ“ КАТО САТИРИЧЕН РОМАН

От трите най-големи епични творби на Й. Йовков „Жътварят“, „Чифликът край границата“ и „Приключенията на Гороломов“, последната се оказа почти напълно извън интересите на литературната критика и литературната история.¹ Двете кратки статии на М. Арnaudов,² студията на Г. Цанев в първата годишнина на „Изкуство и критика“, опитът за идейна оценка на творбата, съдържащ се в книгата на Ив. Мешевков,³ както и интересната рецензия⁴ на П. Диневков — това е всичко почти всичко, написано досега за този роман. Всред другите статии и историко-литературни трудове, освен отделни бележки⁵, не намираме нито една работа, която да представлява опит за изясняване на идейно-художествения смисъл на творбата.

С какво да се обясни такова безразличие на критиците и литературните историци? Две причини оказват влияние: първо — романът е излизал на фрагменти в продължение на седем години, и второ — той е останал недовършена творба. Главите I—IV са публикувани в книжки II—V на сп. „Българска мисъл“ от 1931 г., а главите V—X в книжки II—VII на същото списание от 1937 година. В останалите след смъртта на писателя ръкописи бе намерена почти нечетлива и недоразработена в стилистично отношение скица на единадесета глава, която бе разчетена с голям труд от др. Д. Йовкова и напечатана в споменатото вече списание „Изкуство и критика“.⁶ И така публикуването на поред-

¹ Тук желая да изразя благодарността си на другарите П. Диневков, П. Зарев, Ст. Каролев и Минко Николов за внесените бележки и поправки при окончателно редактиране на текста.

² М. Арnaudов: „Гороломов един оригинален тип у Йордан Йовков“, Йордан Йовков 1884—1937. Спомени, статии и бележки за живота и творчеството му“, София, 1937, „Гороломов един комичен роман от Йордан Йовков“, в Йордан Йовков 1884. 1937. Литературен сборник, София 1938.

³ И. Мешевков: „Йордан Йовков романтик, реалист“, София, 1947.

⁴ П. Диневков: „Приключенията на Гороломов“, Родина, кн. I, стр. 222—225.

⁵ М. Николов: „Творческият път на Йордан Йовков“, София, 1938. „От Т. Траянов до Н. Вапцаров“, София, 1947, статия: „Йордан Йовков“. Цв. Минков: „Йордан Йовков, живот и творчество“, София, 1939; Н. Райнов: „Вечното в нашата литература. Йордан Йовков, Николай Лилиев, Димчо Дебелянов“, София, 1941. За по-голяма точност заслужават да се споменат такива рецензии като: Е. Коралов: „Приключенията на Гороломов от Йордан Йовков“, Златорог, кн. 6/1938, Ал. Филипов: „Гороломов“, Просвета, г. III, стр. 1193—1199; С. Вичева „Приключенията на Гороломов“ Литературен глас, бр. 25, 1939; споменатите статии не притежават обаче по-голяма критично-литературна стойност.

⁶ Изкуство и критика, кн. 3/1938 г.

ните глави от „Приключенията на Гороломов“ продължи осем години. Оказа се обаче, че единадесетата глава не е завършек на романа и макар да бе намерен подробен план на трите последни глави (общо те трябваше да бъдат 14), това обстоятелство изигра своята роля литературните изследователи да се откажат от основна оценка на тази творба.

Трябва да се спомене и за още една съвсем не маловажна причина, която спираше развитието на проучванията върху цялото литературно наследство на Йовков. В първите години след 9 септември в новата българска критика и литературна наука се поддържаха неправилни възгледи върху същината на Йовковото творчество. Смяташе се, че то принадлежи към назадничавите и обществено-консервативни течения в българската литература между двете войни и проучването му беше занемарено. Основна преоценка на това становище се извърши след 1955 година.

Първи М. Арнаудов и Г. Цанев са се занимавали с въпросите за оригиналността и художествената стойност на този роман. Арнаудов се опита да изясни какъв е литературният генезис на творбата, посочвайки сродството на Гороломов със Сервантесовия Дон Кихот и дори наричайки главния герой „български Дон Кихот“. Цанев пък направи интересен анализ на образа на Гороломов и подчерта, че създаденият от Йовков герой е напълно оригинален тип в българската литература.

Във втората статия Арнаудов, като си дава напълно сметка за голямото жанрово своеобразие на последния роман на Йовков в сравнение с предишните му творби, се връща още веднъж към „загадката“ на Гороломов. Той не внася нищо ново към предишното мнение (за зависимостта от Сервантес), освен бележката, че описанията на провинцията в книгата на Йовков напомнят провинциалните сцени, които рисува в своя *Le roman comique* (1651) френският писател Скарон от XVII век. Трудно е да се допусне, че Йовков е чел произведенията на Скарон, затова търсенето на каквато и да било аналогия в тази насока изглежда слабо обосновано. Тези въпроси и съмнения остават за нас неразрешени.

ЛИТЕРАТУРЕН ГЕНЕЗИС НА РОМАНА

Както споменахме, „Приключенията на Горолсмов“ изненадват със съвсем своеобразен и досега несрещан у Йовков формален похват. Трябва да определим по-точно същността на тези формални нововъведения, които обхващат не само известни конструктивни елементи на романа (композиция, фабула, действие), но също така и типа на комизма, отличителен за това произведение, обогатен с гротестност, ирсничност и пародийност. Анализът на художествените особености позволява сравнително лесно да се определят литературните връзки и средства, които можем да констатираме в тази творба на Йовков. А това значително ни улеснява при определянето на нейния жанр.

Гороломов като литературен тип не е напълно изолиран в творчеството на писателя. За негови прототипове трябва да признаем Боянов и Люцкан от разказите „Мечтател“ и „Последна радост“. Люцкан със своята доверчивост и наивност, а Боянов с липсата на усет за действителността напомнят несъмнено образа на Горолсмов. Авторът дори намира общо разрешение на тяхната позиция в живота. Психическият началник все по-дълбоко потъва в своята болест, продавачът на цветя загива пред турските окопи, застрахователният агент се отказва от своите

реформаторски проекти. Никой от тях не осъществява интимните си желания и мечти. Авторът на „Жетваря“ сякаш има склонност да рисува образи, които загубват всичко в съприкосновението си със суровата действителност.

Обаче в минимална степен в случая с „Приключенията на Горолотов“ авторът е използвал образци от родната литература. Последната книга на писателя мъчно може да се вмести в рамките на определена традиция, на някаква линия на развитие в българската литература. Би могла да се посочи връзката на Йовковия Горолотов с Вазовия герой от разказа „Епоха — кърмачка на велики хора“ или да се установи общността на изобличителната тенденция с „Бай Ганьо“ от А. Константинов, и с това да се изчерпят общите качества. Разликите обаче се отнасят до начина на обрисовка на главните герои.

Вазовият Горолотов е карьерист, който безскрупулно се катери нагоре по обществената стълба чак до най-високите институции, съзнателно използвайки благоприятните условия. Приблизително така става и с Бай Ганьо. Може би по-малко лицемерно, но също така брутално и значително по-сигурно, отколкото Вазовия Горолотов, Алековият герой умее да стабилизира собственото си обществено положение, да използва всички удобни ситуации и на първо място историческия момент. И двамата са деца на епохата (което Вазов посочва в заглавието), те не се противопоставят на главните ѝ политически, обществени и стопански тенденции, а напротив — съзнателно ги използват за личната си кариера. Съвсем различен е духовният образ на Йовковия Горолотов. Наистина, и на него не е чуждо чувството за собствено величие, горделивостта му произтича от желанието да добие слава. Но тази негова особеност е само една от личните слабости или смешни страни, с каквито се отличава героят. Горолотов решително не одобрява съществуващите обществено-политически отношения, обявява се против тях в името на справедливостта, мъчи се да приспособи действителността към собствените си, много наивни съображения и възгледи.

Възприемайки такова отношение към живота, Горолотов се поставя в положението на Дон Кихот. Това духовно сродство на Горолотов с главния герой на творбата на Сервантес, забелязано по-рано от М. Арнаудов, но досега не подкрепено с конкретни доводи, заслужава да бъде разгледано по-широко. За да избегнем недоразуменията, ще добавим още в самото начало, че като търсим литературния „произход“ на романа на Йовков извън родната традиция на българската литература и подчертаваме неговата връзка главно със Сервантесовия Дон Кихот, ние нямаме намерение да премълчим и другите източници и образци, които са могли да изиграят ролята на творчески подтик при създаването на „Приключенията на Горолотов“. Трябва обаче да се движим в границите на онзи литературен материал, който е могъл да бъде достъпен на писателя.

Първата глава носи символичното заглавие „Към селото“. Тя отведнъж въвежда читателя в атмосферата на творбата и предсказва нейното съдържание: Горолотов, обхванат от реформаторска страст и разочарован от неуспехите, които са го сполетели в града, решава да избере за поле на общественото си действие селото. За тази цел той постъпва на работа като аквизитор на осигурителното дружество „Рила“ и тръгва по света. Наивните му убеждения за „добротата на народа“, за възможността да си спечели привърженици сред селяните с „красиви речи“ тласкат героя към най-чудновати приключения, стават причина за не-

бикновени жизнени положения, в каквито постоянно попада злополучният реформатор.

В развитието на действието се разкриват всичките донкихотовски черти на героя. Да започнем със съпоставката на известни външни прилики между двата образа и на аналогични ситуации, които в романа на Йовков живо напомнят приключенията на рицаря от Ла Манша.

Гороломов, както и Дон Кихот, преди да тръгне на път, променя името си Станчо на Станислав, като мотивира това с народната поговорка, според която „от Станчо и Иванчо голям човек не става“. Станислав звучи достойно — обяснява героят, а Станчо прекалено изтъркено и некрасиво. Героят на Йовков притежава почти донкихотовско влечение към литературата. То се проявява не само в четенето на книги и сътрудничеството му във вестник „Фар“, но също и в писането на статии на литературни теми. От другите аналогии заслужава да обърнем внимание върху ролята на кръчмата като място на развиващите се събития. Естествено, в творбата на Сервантес кръчмата изпълнява друга композиционна функция. Дон Кихот посещава винаги една и съща кръчма, която става изходна точка и цел за завръщане от неговите походи (той тръгва от кръчмата и пак се връща там), докато в приключенията на Гороломов кръчмите завършват или започват следващите един след друг етапи на приключенията. Но общото за двете творби е това, че кръчмите са места на бурни събития, където наред с разпалени разисквания се стига някой път и до бой. След един такъв побой добрякът Станчо едва успява да избяга жив (глава VII).

Трябва веднага да се уговорим: положенията в „Приключенията на Гороломов“, които напомнят някои места от „Дон Кихот“ на Сервантес, в никакъв случай не могат да се смятат за заети. Те са типични за българската предвоенна действителност и в звучението си са дълбоко реалистични. Йовков е забелязал вярно картинки от живота на селяните из кръчмите. Не е случайно, че главно място на действието са винаги кръчми. Целият „обществен“ живот на селото — срещи със съседите, събрания, политически диспути, спорове и разпри, а понякога и сбивания — се съсредоточава именно там. Тия живи сцени припомнят по-ранните „Вечери в Антимовския хан“, а ако става дума за литературна традиция, те се свързват с хрониката „В село“ на Влайков. Защо творецът подбира и подрежда в течение на разказа известни факти така, че напомня и творбата на Сервантес, ще кажем на друго място. Тук искаме само да отбележим, че зависимост на Йовков от Сервантес откриваме в техниката на романа, в начина, по който се организира разказът, и в концепцията на главния герой. Обаче самият замисъл да се осмее известни отрицателни обществени и политически прояви е породен от конкретната българска действителност.

За да си дадем сметка за общите черти на двете творби, трябва още да споменем за две съществени подробности, които правят по-пълнен образа на българския Дон Кихот. В първия случай се касае до епизода от крайната част на романа, в който виждаме Гороломов, замерван с камъни, във втория — до неговата реч от VII-ма глава. Първият епизод напомня края на водещото към плачевни резултати сбиване с овни и овци, когато рицарят заедно с Росинант е жестоко бит с камъни от овчарите. Вторият е значително по-важен, защото навлиза в сферата на идейните възгледи и предпочитания на двамата герои. Той се отнася до прочутата възхвала на „Златния век“, произнесена от Дон Кихот

пред овчарите в XI глава. Известни нотки в речта на Гороломов, произнесена пред селяните (глава VII), също така свидетелствуват за неговата привързаност към миналото. Обхванат от ораторски огън Станчо — Станислав се обръща към един от слушателите:

Так е, бай Славе, право имаш. В миналото „нашите политически борби бяха други. Имаше повече веротърпимост, повече хуманност и човечина“.

Тъгата му по миналото и по селската идилгия не се явяват тук за пръв път. Още в началото на първа глава ние научаваме защо бившият сътрудник на вестник „Фар“ напуска града: той се надява, че ще намери между селяните незасегнати от цивилизационната исквара припърженици за своите, да изтъркнем още сега, не съвсем ясно определени възгледи. Той наивно вярва в силата на речите и счита, че селяните ще разберат неговите намерения. С присъщия му патос Гороломов обяснява на Методи:

„Народът ни е добър, народът ни е златен. Трябва само да се научи, да му се посочи истински път. Ето що трябва. Разбираш ли? Разбираш ли, Методи, какво ширко поле за работа ми се отваря?

Общо взето подбудите на злополучния реформатор са наивно-благородни и много напомнят мъгливите мечти на рицаря от Ла Манша.

И все пак всичко казано още не разрешава въпроса: дали наистина съществува по-дълбоко духовно сродство между героя на Сервантес от XVII век и Йовковия герой от XX век, което да ни даде право да наричаме Гороломов „български Дон Кихот“? Ако е така, то в какво се състои тази връзка или идейна зависимост на единия герой от другия? Разгледаните по-горе дребни сходства, частични епизоди или ситуации още нищо не изясняват. Едва в по-широк контекст, заедно с други черти, те се превръщат в пълноценен доказателствен материал и ни внушават мисълта, че Йовков съзнателно е създавал образа на съвременния Дон Кихот.

Известно е, че образът на благородния рицар от Ла Манша, който е завладявал със своята необикновеност не едно литературно поколение, е бил схващан по различни начини в течение на различните културни епохи. По един начин е бил интерпретиран той в епохата на просвещението, по друг начин разбираха този образ романтиците, на съвсем други изменения е подложен той в периода на реализма. Пол Азар, разглеждайки¹ разните превратности, през които са минали най-различните трансфигурации на Дон Кихот в европейската литература, констатира, че в периода на френската революция той е използван за подигравка на остарели идеологически възгледи. В епохата на романтизма Дон Кихот е оплодил мисълта на не един писател, като е станал лирически, епически и символичен герой. Почти всеки от поетите-романтици изпълва „добрия рицар със собствената си философия“ (стр. 346).

За нас особено важна е констатацията, че по-младите народи, които се появяват по-късно на литературната арена, създадоха своеобразен тип на Дон Кихот, при което най-интересна еволюция е претърпял той в Русия в творчеството на двамата велики писатели Гогол и Достоевски. Първият в „Мъртви души“² под прикритието на смеха разкри мрачната

¹ P. Hazard: Don Quichot de Cervantes, Etude et analyse, Paris, стр. 378.

² Възгледът на П. Азар изисква известно уточняване. „Мъртви души“ на Гогол единствено от гледище на композицията напомня произведението на Сервантес, докато в идейно отношение образът на Чичиков се отличава значително от Дон Кихот.

действителност в Царска Русия, вторият овладян от Сервантесовия чар, създаде незабравимия образ на идиота на роман със същото заглавие. По-дългата си забележка за княз Мишкин, Пол Азар завършва със заключението:

Il semble qu'en écrivant l'„Idiot“, il ait transporté dans la vie contemporaine le caractère du héros espagnol.¹

Зигмунт Матковски в труда си „Сервантес в Полша“² дава също многобройни примери за разнообразното тълкуване на романа за испанския хидалго. Отначало той е разбиран като средство за подигравка на вредните книги. Такава интерпретация, която била на мода във френската книжнина през XVII век, предизвиква вълна от по-малко или повече сполучливи подражания:

Донкихотство в по-точния смисъл на думата — пише Матковски — като орган на морално-литературната полемика, се формира преди всичко върху френска почва в продължение на XVII век (...). Същината на донкихотството се състои в създаването на известен тип маниачество, откърмено чрез известна специфична литература, или по-общо казано, култура, тъкмо онази, която трябваше да бъде порицана в дадения случай.

В Англия пък малко по-късно донкихотството се третира като свое-го рода полемичен метод с политико-религиозни противници.

Независимо от цялото богатство на интерпретационните възможности, произтичащи от многозначността на символа, създаден от Сервантес, все пак съществува един основен смисъл на романа. Той изразява много внушително трайния конфликт между новото и старото. Още съвременниците на Сервантес са приели творбата като политическа сатира³, която се надсмива на някои отрицателни явления в общественополитическия живот на Испания. Такова разбиране на творбата с по-малки или по-големи отклонения се запази и до днешен ден. От полските изследователи на творчеството на Сервантес най-сполучливо и най-пълно изрази това мнение Йежи Бореяша във великолепната си работа⁴, отпечатана във „Ведза и жичий“ („Знание и живот“) през 1938 година.

Подробният анализ на отделните факти от живота на главния герой показва, че той се намира в опозиция по отношение на съвременността, но неговият бунт изразява анахронично становище. Дон Кихот се мъчи да възкреси отминалата вече традиция на блуждаещите рицари, обявява се против оръдията като модерно оръжие, произнася възхвала на „златния век“, когато всички са били равни пред закона. Също така пословичната вече борба с вятърните мелници, която води рицарят в началото на VIII лава, не е плод на въображението на Сервантес, а изразява реално съществуващ конфликт. Оказва се, че на прелома на XVI и XVII век в Испания започва широко въвеждане на вятърните мелници, което някои считат за признак на новото време и се обявяват против тях. Това дава основание за насмешка спрямо такава консервативна позиция.

Що се отнася до Йовков, за нас е интересен въпросът: дали българският писател е създал още едно от многото видоизменения на този образ или е разкрил чрез своя Гороломов този основен сатирично-обществен смисъл, който изразява конфликта между новото и старото? Въз основа на анализата на характерните черти на Гороломов идваме до за-

¹ P. Hazard, Don Quichot de Cervantes, Etude et analyse, Paris, p. 358.

² Z. Matkowski. Cervantes w Polsce, Lwów 1919.

³ M. Sobeski. Na marginesie Don Kichota, Poznań 1919.

⁴ J. Borejsza. Problem Don Kichota, „Wiedza i Życie“, nr 9 i 10/1938.

ключението, че Йовковият герой е свързан с последната концепция. Както комизмът, така и трагизмът на Гороломов са резултат от приемането на неправилни, принадлежащи към миналото методи на политическа борба, с които той се мъчи да извоюва полезни реформи. Това противоречие в действията и в отношението към живота у героя е причина той да не умее да се нагоди към заобикалящата го среда и накрая да претърпи поражение. Тъй както Дон Кихот върви в резултатността на копнето в епохата на оръдията, така Гороломов споделя илюзията за силата на речите в един период, когато цари всеобщо подкупничество и корупция и хората не вярват вече на обещания и разчитат само на материални облаги. Както Дон Кохот притежава своята „идея фикс“ да възкреси странстващото рицарство, така Станчо-Станислав е обхванат от страстта да просвещава селяните. По-нататък ще обясним срещу кого е насочена иронията на Йовков. Друга една черта, може би най-важна, сближава двата образа и доминира над останалите общи черти у Дон Кихот и Гороломов: тяхната доброта. Показана по-дискретно, у Йовков тя се превръща както и у Сервантес, в главна подбуда за действията на Гороломов. Тя е причината той често да изглежда просто смешен за заобикалящата го среда. С тази „смешност“ на героя авторът иска да изтъкне бездушността и безогледността на обществото. Изглежда, че в романа на Сервантес тъкмо тази черта на характера на Дон Кихот е възбуждала най-много Йовков. За по-голяма точност трябва да се спомене и за известен недостатък, характерен както за Дон Кихот, така и за Гороломов. Това е суетата. Дон Кихот иска летописите да споменават за него като за най-храбрия рицар от онова време. За целта той се мъчи да подражава на Амадис от Галия. Гороломов желае да минава за най-голям реформатор, носи в пазвата си фантастични планове за „спасяване на България“ и е много поласкан от този, който твърди, че с външния си изглед напомня Христо Ботев. И единият и другият тичат подир славата. Но това не ни шокира. Гороломов никога не търси славата за сметка на зли деяния, вършени спрямо сънародниците му.

Заслужава да се спомене и краят на романа. Ние помним, че Дон Кихот след толкова злополучни опити, непосредствено преди смъртта си се отказва от своето безумие. С конформизъм завършват и „Приключенията на Гороломов“. Наистина героят не умира, но той напуска скитническия начин на живот, сключва брак с Фроска и става лоялен гражданин на държавата. Следователно Гороломов не е намерил подходяща почва за реформаторските си подвизи дори и в селото. В рамките на дадената система съществува една действителност, която отблъсква както в града, така и в селото. Тя унищожава всички начинания на по-благородните отделни индивиди.

Когато говорим за сходствата, не можем да премълчим и различията. Защото образът на Гороломов възниква и израства от специфичните български условия, свързан е с всичките си нишки с обществено-политическата действителност на двадесетте и тридесетте години. Когато авторът на „Жетваря“ кара главния си герой да държи речи и да агитира сред селяните, той иска да осмее анахронизма на народничеството; когато показва Гороломов наведен над книжката „Полезни съвети на деятеля по живота“, той се прицелва със своето сатирично острие в полунинтелигентите, случайните хора, които имат амбицията да провеждат реформи. Българската критика твърде много е писала за практицизма на Станчо — не е необходимо да повтаряме това. Желаяме обаче да обърнем

внимание на друга, може би основна разлика между двамата герои. Дон Кихот е тип, който импонира с последователността на своите действия, крачи решително по избрания път. Другояче постъпва героят на Йовков. Гороломов е вътрешно объркан, терзаят го противоречия, което не значи, че е по-сложна натура. Това не са колебания от хамлетовски тип. Неговата непоследователност в действията произтича от недоучеността му, от охотното приемане на чуждите възгледи за собствени. Борбата между старото и новото най-напред се разиграва у самия Гороломов, а след това се проектира върху плоскостта на неговите отношения със заобикалящата го среда. Може би и самият Йовков не винаги е имал ясно, определено отношение към своя герой, но това е проблем, който изисква специално разглеждане.

Сравнението между двамата герои е необходимо не само за да посочим духовното им сродство. В не по-малка степен то се налага и поради конструкцията на романа, в който оскъдната фабула и липсата на описателност е причина цялото внимание да се съсредоточи върху централните лица. Така действието става всъщност нещо напълно второстепенно. Йовков създаде чрез образа на Гороломов литературна карикатура, която по необходимост трябваше да бъде централна фигура на романа, тъй като съсредоточи в себе си известни отрицателни и осмисли от писателя тенденции на съвременността. Не само този похват из областта на техниката на романа е взет от испанския майстор. Както е известно, Сервантес е дал начало на определен тип сатиричен роман, в който главна композиционна роля играят скитанията на героя и авторските отстъпления. Разни писатели са приемали неведнъж за композиционна основа на сатиричните си творби един от двата посочени преди малко елемента. В шедьовра на Лоранс Щерн „Животът и мислите на високо уважаемия господин Тристрам Шенди“ зад привидния хаос и безредие се крие последователно прилаганата техника на авторското отстъпление, което придава на целостта много своеобразен израз.¹ Гогол в „Мъртви души“ кара Чичиков да пътува от една местност в друга, Дикенс на свой ред праща Пиквик из разни затънтени краища на Англия. Бихме могли да посочим много повече примери. Тук дадохме само най-важните, за да покажем, че тази техника да се организира действието с помощта на пътуванията на героя и авторските отстъпления не е чужда и на най-големите европейски писатели, че те създадоха в тази област известна традиция. С тази традиция се свързва и Йовков. В неговите „Приключения на Гороломов“ каруцата на Иван Вълчев, с която пътува Станчо с впрегатите в нея коне, изпълнява същата композиционна роля, която играе Росинант в „Дон Кихот“,² т. е. свързва отделни събития и приключения в едно повествуващо цяло. Едновременно, благодарение на постоянната промяна на мястото на действието, тя дава възможност на героя да влезе в допир с различни обществени слоеве и с отделни хора или с други думи, да бъде обхванат сравнително широк кръг от действителността и то в сатирично осветление. Да добавим още сега, че селянинът Иван Вълчев напомня Санчо Панса. Той придружава господаря си в неговите пътешествия по околните села, предупреждава го да не робува на своята фантазия, дори стимулира, които го карат да се съгласи да пътува, имат както и в случая със Санчо Панса, чисто материална основа. Слугата на Дон

¹ В. Шкловский. Тристрам Шенди и теория романа. Изд. Опояз. 1921.

² Knud Tøgeby. La composition du roman Don Quixote, Copenhagen, 1957.

Кихот за върнатата си служба иска да управлява острова, а слугата на Гороломов разчита на по-голяма парична сума.

В досегашните разсъждения върху литературния генезис на „Приключенията на Гороломов“ ние се спряхме изключително върху романа на Сервантес. Ще възникне въпросът: дали това не е прекалено едно-странчив подход, дали той обяснява всичките идейно-художествени аспекти на романа, дали решава докрай съмненията и въпросите, свързани с проблемата за литературното му родословие? Не би ли следвало да се разгледа цялата творба върху по-широк сравнителен фон? Според нас, това не е необходимо. То ще ни отклони от основния, главния смисъл на творбата, ще ни накара да пръснем усилията си в изнасяне на прекалено много подробности и сравнения, в резултат на което няма да стигнем до съществени изводи.

Казахме, че техниката на романа „Приключенията на Гороломов“ трябва да бъде изведена от кръга на такива романи като „Мъртви души“, „Клубът на Пиквик“ или „Мислите и животът. . .“, но изброените тук творби на свой ред черпят от гения на Сервантес. За по-голяма точност трябва да добавим, че известни ситуационни подробности и характерни черти на главните образи в тези романи също така напомнят някои моменти от пътешествията на Гороломов, както и неговите вкусове. Пиквик води предизборна агитация и губи изборите, а освен това показва същата наклонност към философия, както и Станчо. Бащата Шенди със своите мъгливи учени речи е много близък до стила на речите на Станчо. Това обаче са сходства по-скоро случайни. Такива подробности, откъснати от целия контекст, съвсем не свидетелствуват за зависимост на един писател от друг. Това важи особено за такъв тип романи, където главната роля играе героят, изразяващ основната концепция на творбата. Главният герой на Йовков Гороломов и Сервантесовият Дон Кихот изразяват един и същ конфликт в различни исторически условия. Това е основанието да търсим духовната им връзка и то ни позволява с пълно убеждение да твърдим, че Йовков не е търпял въздействие нито от Дикенс, нито от Гогол, а направо от Сервантес. Многого подробности, ситуации и епизоди от „Дон Кихот“, повече или по-малко видоизменени и повтарящи се в „Приключенията на Гороломов“, изтъкват само главните идейни предпоставки на романа. Ще определим след малко по-точно в какво се състои тяхната функция и значение.

Като анализираме взаимоотношенията между „Приключенията на Гороломов“ и „Дон Кихот“, не можем да говорим за обикновено, механическо влияние на Сервантес върху българския писател, защото това ще бъде недопустимо опростяване на целия проблем, граничещо с вулгаризация. Трябва да помним, че Йовков е създал творба напълно оригинална, в която с един особен за него реализъм са показани много отрицателни страни на българската действителност между двете войни.

И ако създаденият от него литературен образ е така близък в духовно отношение на Дон Кихот, това съвсем не се дължи на липсата на творческо вдъхновение. Изглежда, че Йовков съзнателно търси връзка със Сервантес, за да подчертае толкова по-силно докихотството на Гороломов и по този начин да улесни читателите в разбирането на основния негов замисъл. В случая той не се поддава подсъзнателно на влиянието на друг писател, а съзнателно се свързва с неговата творба, за да подчертае още по-ярко основната идея на собствения си роман. С други думи, ако си послужим с терминологията на изтъкнатия изследовател на пол-

ската литература К. Гурски, тук е налице по оригинален начин реализирана литературна алюзия¹ Такова схващане на проблема ни изяснява много неща и преди всичко ни освобождава от третирането на „Приключенията на Гороломов“ като резултат на просто механическо влияние на един писател върху друг.

В светлината на казаното разбираме в какво се състои ролята и значението на дребните, наглед незначителни факти и подробности. В романа на Йовков те се подреждат по такъв начин, че напомнят историята на Дон Кихот. Както в сцената, когато Димо говори за омагьосването на кръчмата, така и тогава, когато Станчо променя името си или предлага да бъдат унищожени вятърните мелници, във всички тези случаи ние имаме работа със съдържана алюзия. Тя напомня не само характерните черти и вкусове на испанския хидалго, известни положения от неговите пътешествия, но и обстоятелството, че е съществувал вече такъв герой, който е искал да промени действителността, заобикалящата го свят според собствените си, не особено реални понятия и представи. С други думи Гороломов е своеобразен национален български Дон Кихот, литературен тип, твърде рядък не само в творчеството на Йовков, но и в цялата българска литература. Пишейки последната си творба, Йовков даде още едно доказателство за огромните си творчески възможности и доказва, че неговият талант се е развивал непрекъснато.

ВИДОВЕ КОМИЗЪМ

„Приключенията на Гороломов“ са написани с определена изобразителна тенденция. Авторът е искал да разкрие общественно-политическите недъзи на буржоазната държава и да подложи на критика изживели времето си вече методи на политическа борба. Той прави това по начин напълно различен от този, който е бил приет тогава в българската литература и вместо традиционния обществен роман, създава сатиричен роман. Е. М. Йевнина характеризира сатирата по следния начин:²

Сатирата от наша гледна точка е диалектическо единство на двете противоположности: комизъм и трагизъм. Тя има комична форма, тъй като използва комически ефекти от примитивното деформиране на лицата, чак до изтъненото и иронично скициране; съдържанието ѝ обаче е трагично, защото в основата му лежат ужасните, отблъскващи и неразрешими противоречия и конфликти на човешкото общество.

Само втората част на тази дефиниция събужда възражения, тъй като ограничава полезността на сатирата изключително в рамките на изразяването на обществените конфликти и следователно изключва другите ѝ видове и типове. Няма да полемизираме тук с Йевнина, нито да допълваме нейната дефиниция, но искаме да обърнем внимание на този пасаж от дефиницията, в който става дума за формата на сатирата. Щом като сатирата намира своя израз винаги чрез комизъм, въпросът с какви средства си служи Йовков с цел да предизвика хумористични ефекти е особено интересен. Та нали това е единственият роман на този писател, последователно издържан в един стил, основната черта на който е комизмът.

¹ K. Gorski. Juliusz Slowacki jako poeta aluzji literackiej. Stenogram referatu wygłoszonego na sesji Jtbileuszowej poświęconej 150 rocznicy urodzin i 110 rocznicy smierci poety 1959.

² E. M. Jewnina: Rabelais, Warszawa 1949.

Авторът на „Старопланински легенди“ никога не е бил сух писател. В неговите разкази, посветени на битово-моралната проблематика и написани дълго преди появата на „Приключенията на Гороломов“, често тонът на сериозния разказ се преплита с хумористичния подход към някаква жизнена ситуация или образ. С други думи там имаме работа с хумор на случката и хумор в обрисовка на героите, който дава възможност да се гледа с известно снизхождение, а дори и със симпатия на отрицателните черти на създадените герои. Характерен в това отношение е по-дългият разказ „Земляци“.

Естествено, и в „Приключенията на Гороломов“ ние срещаме хумор и на случката и на образите, но на тях е оставено много по-малко място, отколкото в по-раншните творби. Но от момента, когато писателят се е решил да пише сатиричен роман, той се е заел да обогати средствата, които събуждат комични ефекти, за да бъдат избегнати еднообразието и скуката. В романа на Йовков гротеската се явява наред с пародията, а тънката ирония наред с мигновения комизъм на малките форми. Това разнообразие на комизма поддържа интереса на читателя в постоянно напрежение; повествованието остава до край пъстро и живо. Същевременно творбата се отличава с последователно стилистично единство: авторът разкрива всичко през призмата на сатиричната деформация.

Най-често срещаният вид хумористична деформация на героите или обществени явления е гротеската. Нейната конструкция у Йовков не се състои в простото преувеличение на отделна външна черта на предмета или на определен порок, а представлява съединение на нещо възвишено с нещо дребно и смешно. Такава гротеска срещаме напр. в третата глава, когато на Гороломов, когото скараните селяни считат за съдия, пристигнал да реши техния спор, се пада великолепен случай да изпита дърбата си на оратор. Речта, издържана в приповдигнат тон, произнесена на висок стил, доста уплетена, завършва с позорно бягство на мнимия юрист. Речта и първоначалната сериозност, с която слушателите приемат появата на героя, са в пълен контраст с неговото бягство. Това създава гротестно положение. Този епизод е интересен и с това, че представлява умело съединение на гротеската с пародията. За гротеската вече говорихме. А пародията? Тя се съдържа в самата реч на Гороломов: толкова уплетена и мътна, че не е ясно какви са възгледите на оратора. Йовков пародира невежите и безпринципни партизански речи.

Не по-малко гротестен характер от споменатото бягство на Гороломов имат и неговите любовни похождения. Твърде хумористичен момент срещаме в IX глава. След възвишеното обяснение в любов, впрочем отправено не към това лице, пред което героят иска да разкрие сърцето си, следва прозаичната развръзка на цялата сцена: Станчо, който се крие в храсталците от любопитните очи на съседите си, бива неочаквано обял с топла помия. Обаянието и романтиката на приключенията изчезват и Гороломов пак трябва да бяга. Под прозореца на Ганка се разиграва втория гротестен епизод (VI глава). В този случай смехът ни е предизвикан от подозрителността на нещастния ухажбор. Обхванат от чувствата на неукротима ревност, Станчо напуска празничното богослужение в църквата и тича в училището, за да провери дали любимата му не е в това време с друг. Той издига под прозореца барикада от стар куфар и бъчва, намерена в двора и се катери по тях. Куфарът се счупва под тежестта на героя, който пада на земята, а бъчвата се търкаля с усилващата се бързина надолу по стръмния път.

Посочените тук примери са построени според същия принцип: сериозността на положението се намира в контраст с обикновената и дори смешна развръзка. Те представляват образци на комичната гротеска, функцията на която се изчерпва с хумористичното представяне на някакво събитие или лице.

Малко по-друг тип гротеска, различен с оглед на обхвата и насочката на критиката, намираме в глава VIII. Нейното острие е насочено срещу основните обществени недъзи. Това е сатирична гротеска. Цялото приключение с мнимия лекар Держански е именно такава гротеска, тъй като, от една страна, имаме работа с детската наивност на селяните, а, от друга, с дейността на един мошеник, който се възползва от хорската неосведоменост. Недоразумението достига кулминационна точка на комизма в момента, когато Держански като „лекар“ пристъпва към проверката на пулса на един от пациентите и употребява за измерването на секундите стария будилник. След миг настъпва арестуването му.

В критиката си на обществено политическите отношения и държавни институции Йовков си служи с по-голяма охота с пародията, отколкото с гротеската. Това е естествено. Пародията се стреми към осмиване чрез деформиране старите обществени форми и дава по-големи възможности да бъде дискредитирано съществуващото положение на нещата, като го атакува сякаш от вътре.

Приведохме вече един пример на пародия (пародия на политическата реч), а сега искаме да споменем за два други случая, тъй като те характеризират отношението на писателя към известни буржоазни институции. Първият пример (глава пета) подиграва глупостта на шпионския апарат, вторият подлага на критика избирателната кампания за народно събрание.

Току-що пристигналият Гороломов събужда подозрения у кмета Токата. Той, кметът, иска да научи дали събралите се в кръчматата противници не разискват по политически теми. За тази цел изпраща там разсилния Рачо Камберски. Тъй като Камберски трудно се ориентира в политиката и нищо не разбира от шпионския занаят, кметът му дава напътствия, поучава го кога разговорите добиват опасен за държавата характер. Щом Рачо чуе думи като „правителство“, „конституция“, „народните маси“, това ще означава, че разговарящите са влезли в противоречие със закона и с официалната управляваща власт. И ето че разгорещеният Гороломов употребява в своята реч обръщението „народни маси“. Камберски веднага скача от мястото си и изтичва при кмета за да направи доноса. Всички участващи в събранието са арестувани като противодържавни елементи.

Вторият пример, който е всъщност завършек на романа, е злъчната пародия на най-отвратителната страна на буржоазната демокрация, а именно на тъй наречените свободни избори.

Изборите с всеобщо подкупничество и празни фрази, с развихрилата се пропаганда, свързана със задкулисните маневри на отделните партии, не оставят място за честна дейност; тъкмо затова те са пародия. Този, който се опитва да се бори с честни методи — пропада. Победата дава не политическата програма, а парата. Пародийният характер на изборите за народно събрание Йовков показва чрез „агитационната акция“ на богатия адвокат Мъглов, която се състои в обикновено купуване на гласовете.

На писателя не са чужди извън гротеската и пародията и други похвати за постигане на комизъм. Сравнително най-рядко се среща иронията, а най-често комизмът на тъй наречените малки форми, сиреч разнородния вид хумористични народни поговорки, епитети, случайното съпоставяне на разните идейни понятия, словесни недоразумения поради външно звуково сходство и т. н.

С иронията авторът си служи още на първата страница на романа, когато характеризира Методи Добрилов като „безвреден социалист“. Иронично отношение имат често към Гороломов заобикалящите го хора особено тогава, когато той се явява като привърженик на реформи. Ирония се съдържа преди всичко във въпросите, отправяни по негов адрес. Такава скрита ирония има напр. във въпроса на Данаила защо учените хора, такива като Гороломов, не посещават по-често селото; ирония има също и в изказването на лесничей, който знае, че героят е прекарал цялата зима в затвора, но „наивно“ го пита: „Господин Гороломов (. . .) как прекарахте зимата? Топла ли ви беше стаичката?“

Хумор, опрян върху звукови асоциации, намираме в началото на третата глава. Станчо се разговаря с Иван по въпроса за преименуването на местностите, носещи досега турски названия.

Каруцарят обяснява защо не може да се замести името на селото Сараджа с друго българско.

Подобен хумористичен аспект притежава разказът на Баташки за това как бил скъсан на учителски изпит, понеже изразът „концентричен“ се свързал в съзнанието му с „ексцентричен“. Такива недоразумения, състоящи се в неправилното разбиране на думите, ще намерим повече. Думата „борба“, употребена от Гороломов в една от неговите речи, съвсем не във физическия смисъл, въздействува на силния Гючо Кольо като червения цвят на бика. Той иска на всяка цена да премери силите си с Гороломов. Извор на хумора в продължение на целия роман е фамилията на героя. „Гороломов“, т. е. унищожавач, ломач горите, като за подигравка среща по своя път противници в лицето на горските служители. Лесничей става причина Гороломов да бъде уволнен от работа преди да тръгне за селото, друг лесничей побеждава в съревнованието с него за сърцето на красивата учителка Ганка. А и в крайната част на романа, когато Станчо е кандидат за народното събрание, чудатото му име му създава много грижи. То буди недоверие у избирателите, които се подиграват, че един човек, който „ломи горите“ може да бъде кандидат за депутат.

В този роман често срещаме хумор на недоразумението, което в момента на изяснението предизвиква смях. Така става в случая, когато Методи иска да се похвали със своя познат Попов и заявява съвсем сериозно: „Бай Попов е следвал в Одеса. . .“ — Не, градинар бях“ — намесва се с трогателна искреност Попов.

Естествено, тук е невъзможно да посочим всички форми на комизъм и похвати на постигане на хумористични ефекти у Йовков. Споменахме само най-важните. Трябва обаче да се подчертае, че разнообразието и богатството на хумора в този роман е подчинено на определена основна идея. Хуморът не е автономен, но служи на автора за оръжие на борба; смехът изпълнява ролята на подигравател и изобличител на отрицателните страни на общественopolитическата действителност на България след първата световна война. Затова ние говорим за „Приключенията на Гороломов“ като за сатиричен роман.

От досегашните изследователи на литературното творчество на Йовков, които са се опитали да изяснят идейното значение на „Приключенията на Гороломов“, най-много възражения събужда трудът на Ив. Мешеков.

За Мешеков последният роман на Йовков е още една критика на цивилизацията и апотеоз на патриархалността, а Гороломов е един бъдещ смях скитник, който, минал през машината на градската цивилизация, иска да разпространява просветата в селото, да въвежда реформи и по този начин да смути традиционното му спокойствие.

Преди всичко романът не дава възможност за такова еднозначно тълкуване. И второ, като следваме логиката в разсъжденията на критика, идваме до фалшивото заключение, че в творбата могат да се съдържат два подхода; единият сатиричен, който се отнася до личността на Гороломов, вторият — издържан в сериозен тон, третира селото с познатата у Йовков любов към традиционния бит и фолклор. Ако действително беше така, от това би пострадала преди всичко художествената стойност на творбата. Писателят обаче е избегнал такава двойственост, той има следователно сатирично отношение към цялата българска действителност. Това е основно качество на книгата, което Мешеков не е разбрал.

Последната книга на Йовков е противоречива в идейния си замисъл и в оценката на известни обществени явления, които характеризират българската действителност след първата световна война. Авторът, който стои на страна от водените политически спорове, е погледнал тази действителност изключително през призмата на собствените си симпатии и антипатии, подиграл е това, което е смятал за вредно и нежелателно в обществения живот. Следователно оценката на фактите в „Приключенията на Гороломов“ не е подчинена на определена политическа идея, а изразява личните възгледи на писателя. Естествено, ние не можем да упрекваме Йовков за това. Несъвършенството на такава идейна конструкция в дадения случай се изразява в това, че авторът, като стоварва разните идейни противоречия и неопределени мнения само върху едно лице — Гороломов, прави от него хамелеон, който не може да поддържа последователна линия на поведение, скача от една позиция на друга, ту се явява като привърженик на полезни реформи, ту като защитник на обществените анахронизми. Но тази обрисовка на главния герой е преднамерена, тя позволява на Йовков не само да покаже в лицето на Гороломов тип на интелегент, лишен от по-дълбоко образование, колеблив, а следователно неспособен да проведе реформаторските си намерения, но и да разкрие разнообразните реакции на околната среда спрямо държанието на Станчо, който или защитава отминалите политически лозунги, или изненадва с прогресивните си проекти.

Когато Станчо прави проекти за създаване на изкуствено езеро, той се явява като привърженик на прогреса; трябва да признаем също за прогресивен стремежа му да шири просветата сред народа, обаче методите, с които героят се старае да реализира своите стремежи, са остарели. Йовков внимателно загатва, че народничеството е вече анахронична и непригодна политическа сила. Гороломов в образа на народник-просветител изглежда смешен. Никой не го разбира. Призоваването към ширене на просветата в момент, когато селячеството губи първичната си патриархалност, е именно онова „безумие“, което върши героят. „От-

ването всред народа“, позоваването на селската честност в период, когато селячеството става материалистично, може да буди само усмивка на съжаление. Следователно в критиката на методите на действие на народниците се крие също и порицание на процесите, които стават в българското село. От това, което казахме, следва, че противоречието в природата на Гороломов не се изразява в конфликт между практичния чиновник на застрахователното дружество и непрактичния обществен деец, както са склонни да приемат някои критици на романа. Неговата същност се намира значително по-дълбоко, тъй като изразява постоянен дисонанс между това, което е прогресивно, и това, което е назадничаво. Върху този конфликт се крепи не само карикатурността на образа на главния герой, но и неговият трагизъм. Общо взето често се забравя за трагичната страна на характера на Гороломов, която произтича, впрочем както и хумористичната, от неговата колебливост. Когато Станчо иска да реализира някакво правилно намерение, среща съпротивата на назадничавите елементи, но той претърпява поражение от противоположни сили, когато стои на анахронични позиции. В резултат героят в продължение на целия роман остава в конфликт със заобикалящата го среда. Твърде характерно признание в това отношение прави самият Йовков: „Моят Гороломов е в същност една трагична личност, той е постоянно в недоразумение с хората и живота“.¹

Няма нужда да се доказва, че тази черта най-много доближава Гороломов до Дон Кихот.

От казаното следва, че ограничаването на идейния смисъл на творбата изключително до критика на известна част на интелигенцията, училищно-недоучила, но с големи претенции да бъде ръководителка, би било недопустимо опростяване на проблемата. Върху това обръща внимание проф. П. Динев в споменатата вече рецензия в сп. „Родина“. От материалите, които се намират всред ръкописите на писателя и се отнасят до „Приключенията на Гороломов“, особено интересни са изрязаните от вестниците статии и обявления, които са послужили на автора на напише не един хумористичен епизод.² Тези материали са доказателство, че Йовков при работата си върху романа е търсил творчески импулси и хрумвания в заобикалящата го действителност и е имал намерение да покаже съвременността си с всичките ѝ отрицателни черти. Сам по себе си се явява въпросът: какво е подложено на критика в последната незавършена творба на Йовков? Дали авторът иронизира само онази интелигенция, която иска да просвещава народа, като самата тя е непросветена, дали се насочва срещу известни институции и политически отношения, за да ги демаскира или пък просто се надсмива над своя герой?

На всички тези въпроси трябва да се отговори утвърдително, обаче фонът, върху който се разиграва цялото действие на романа, е селото.

¹ С. Казанджиев. Срещи и разговори с Йордан Йовков, София, 1960, стр. 96.

² Ето характерен откъс от хумористичния фейлетон, подписан с псевдоним „Добринов“, озаглавен „Бележки на деня“: Далечно цели Връбчо, — иска да прави политика. И дума: — Този народ трябва да не спи! Аз се смея. Спомням си селско събиране преди две години. Изморени селяни, събрани по заповед вечер в училището. Говори оратор от София, а кмета командува всеки 5—10 минути: „стани!... седни!...“ Недоумява тъй прекъсвания оратор, а кмета обяснява: „Спят бе, спят като хайвани. Разсънявам ги да слушат“. . . Припомням и за прекъсване на друг оратор, който съветвал селяните да отглеждат зайци и лисици: — По-добре вълци, викнал един селянин та да изядат и тебе и нас! и т. н.

Следователно авторът е верен на себе си, остава като че ли върху своята територия с тази уговорка, че в неговото творчество се появяват нови акценти, които сигнализират промяна в ориентацията му — за пръв път с такава сила и всестранност се появява и съвременността. Йовков изобразява съвременността през призмата на селските отношения, показва, ако можем да се изразим така, нейното селско видоизменение. Тя нахлува в селото по различни пътища; и чрез бруталната намеса на държавната власт, и в лицето на мошеници, използващи невежеството на народа от рода на Держански, и в лицето на Мъглов, подкупващ избирателите, а в края на краищата и самият Гороломов, въпреки възвишените си намерения, се явява понякога като обикновен паразит.

В трите най-важни цикъла от разказите му: „Старопланински легенди“, „Вечери в Антимовския хан“ и „Ако можеха да говорят“ писателят изобразява селото изолирано от съвременния живот. Патриархалното идеализиране си остава основен белег на тези разкази. Авторът съсредоточава вниманието си преди всичко върху моралните проблеми, разглежда взаимоотношенията между бедните и богатите, а разрешението на класовия конфликт вижда в постигането на обществено съгласие. Не му е чужда Толстоевата идея за несъпротивлението на злото. Както във „Вечери в Антимовския хан“, така и в „Ако можеха да говорят“ историята на хана и на имота на Захари престава да интересува писателя от момента на унищожението на старото спокойствие и реда.

Диаметрално противоположен подход към селските отношения виждаме в приключенията на Гороломов. Тук няма обществена идилгия, тук се сблъскват разни политически течения и групировки, кръстосват се личните интереси на отделните лица. Водейки Гороломов от едно приключение към друго, авторът показва до каква степен е напреднало модернизирването на общественно-политическите отношения в селото. Много симптоматично и характерно е обаче това, че от момента, когато Йовков скъсва с илюзиите си и се мъчи да покаже действителния облик на селото, той веднага възприема позицията на сатирик и критик на цялото общество. В романа не липсват критически моменти и по отношение на селячеството, което, впрегнато в ярема на общодържавните въпроси, стига до груб материализъм, губи първоначалния си патриархален характер, с други думи, изпитва вредните влияния на цивилизацията. Тези критически моменти особено ярко се открояват в последната част на романа. Позоваването напр. на „селската доброта“, характерно за Гороломов по времето на реформаторската му и просветителска мисия, се превръща в безсмислица. Изборите за народно събрание спечелва Мъглов, мошеник и карьерист, защото той обещава на селяните материална полза. Гороломов, който честно агитира — пропада. Предлаганите от него реформи остават неразбрани, защото изпреварват времето си и са прогресивни. Върху фона на предлаганите реформи се разкрива вредният консерватизъм на селячеството. Гороломов е „смешен“, защото никой не оценява значението на промените, които той би искал да проведе. У Сервантес Дон Кихот се бори с вятърните мелници, понеже те са символ на новите времена. У Йовков епизодът с вятърните мелници има друг смисъл. Гороломов би искал да ги изгори, защото са „допотопни“. Когато той шегувайки се, споменава за това на Баташки, последният идва до заключението, че Гороломов е ненормален. С подобно недоверие, а дори и с остра съпротива, приемат селяните проекта за създаването на язовира

Крайните сцени на романа рисуват тъпа от събралите се селяни, която протестира срещу плана на Гороломов и тази сцена израства до размерите на трагичен символ. Героят, улучен с камък, пада на колене: това е вече последният акорд на неговата обществена дейност. Няма никакво съмнение, че в този случай симпатията на писателя е на страната на героя. Повикът на Арнаутинна „Що фърляте бре, айдути! — убихте човека!“ е повик на самия автор.

Споменатите моменти са красноречиво доказателство, че Йовков до известна степен е коригирал аполитичното си отношение към селячеството или може би по-точно казано — е погледнал реално извършващите се обществени процеси, като е оставил настрана своите илюзии и мечти. Трябва обаче веднага да се добави, че критиката на селото в „Приключенията на Гороломов“ е фрагментарна и далеч по-мекa в сравнение със сатирата, насочена срещу институциите и лицата, които деморализират селяните, сиреч срещу това вредно влияние, което идва от града, от буржоазната държавна власт. Сатиричните картинки, разхвърляни в целия роман, са насочени веднъж срещу политическите партии (в това отношение е характерна петата глава), друг път против методите на управление, изобличават глупостта на политическите дейци или пък задкулисни машини на Мъглов по време на изборите. Изобличителната сила на последната книга на Йовков се корени в нейния реализъм. Реалистичният поглед на автора, освободен от романтичната мъгливост, му позволява да види еволюцията на селото към капитализма, която носи невъзвратимо унищожение на патриархалността.

Писателят несъмнено е разбрал окончателно, макар и с прискърбие, че патриархалното село принадлежи вече към миналото. Без да се включва в политическата борба, Йовков изразява чрез смеха своето неодобрение на новите обществени порядки. Като запазва и по-нататък положението на наблюдател, той приема удобния метод на критиката — сатирата. Според полския историк на литературата Й. Клайнер сатирата изразява протеста на победения. Йовков се намери в положението на победения, защото светът, който е претворил в по-раншните си разкази, принадлежи вече към миналото. За да изрази своя протест, той е посегнал към оръжието на сатирата, без да заеме определено становище или да приеме определена програма. Симпатията на Йовков остава по-често на страната на Гороломов, отколкото на страната на когото и да било друго. Ето защо с увереност трябва да се говори за това, че Йовков се надсвива на Станчо. Отношението на самия автор към героя се характеризира с често проявяваща се снизходителна ирония, понякога със сарказъм, но преди всичко то е съществено поради това, че Гороломов е неразбиран от заобикалящите го. Та нали от това произтича и цялата трагедия на Гороломов, за която споменава самият автор в своите разговори със С. Казанджиев. Този образ не може да бъде еднозначно определен, характеризирани напр. като символ, който изразява някаква ясно дидактична морална поука от страна на автора, по-точно критика на интелигенцията. Образът на Гороломов има по-дълбоко символно значение — изразява конфликта между индивида и обществото. Противоречието индивид-общност се откроява в романа много ясно. Не е трудно да се забележи как Гороломов, уплетен в противоречията на епохата и неспособен да излезе от тях, се явява по принцип в опозиция към обществото.

Това придава на творбата по-широк общочовешки смисъл, разказвайки известни истини, които се отнасят до собствената му родина, авторът се старае едновременно да изгради цялото върху някаква общочовешка истина, да даде някаква философска обосновка. Затова в началото на главата ние споменахме, че „Приключенията на Гороломов“ не притежават еднозначен смисъл. Романът е многозначна творба. Това обуславя и голямата му стойност. И още нещо: Гороломов — българският Дон Кихот, както правилно беше определил проф. М. Арnaudов, е нов и оригинален тип в българската литература, тип, какъвто не във всяка европейска литература можем да срещнем. Толкова по-чудно изглежда явното недооценяване на „Приключенията на Гороломов“. Като оставим настрана всичките ѝ качества, които се постаряхме да изтъкнем, последната книга на Йовков е и ясно доказателство за постоянното развитие на неговия талант и принадлежи несъмнено към най-интересните произведения, които ни е оставил преждевременно починалият писател.